

„...mindaz, ami történelmünk során velünk történt, benne van szavainkban.”

BESZÉLGETÉS DANYI MAGDOLNÁVAL

Azt írja Danyi Magdolna költőújsa emlékének szánt hosszabb versében – Levélfélék Nemes Nagy Ágneshez –, hogy az almafák, a fák „Mióta vagyok, a példaképeim.” A gyermekkor emlékei mellett milyen rokonszenv fűzi a természethez, különösen a fákhhoz?

Nemes Nagy Ágneszt én költői eszményképemnek tartom húszéves korom óta. A halála utáni megrendülés tette lehetővé, hogy meg merhessem őt szólítani, és úgy próbáljak magamról beszélni, hogy őt, az ő verssorait hívom segítségül, kapaszkodóul. A fák gyermekkorom óta meghatározóak számomra. Palicson születtem. Gyümölcsös és szőlőskert vette körül a házunkat, de ott van a közelünkben a gyönyörű palicsi park is a százéves fáival, és három–négy kilométerre a magyar és jugoszláv határt összekötő akácos és fenyves erdő, iskolai kirándulásaink színhelye. Tudtuk a madarak nevét, ismertük az életüket, télen gondoztuk őket. De mi ápoltuk a gombáktól megtámadott fákat is. Számunkra hatalmas élmény volt, hogy hasznosak lehettünk. Gyermekkori kedvenc foglalatosságom volt, hogy napokig tudtam ülni a kertben, bámészkodni, és jól éreztem magam. Fiatalkori versemben is írtam a fákról. Ilyen például az *Egy vakmerő felszolgálólány mondta a bölcseknek* című is, amelyben – egy idős diófánkra gondolva – próbálom megírni azt az élményt, azt a csodát, amit számomra a természet jelent.

Az ún. „filosz” értelmiségi pályának szinte minden kockakövét bejárta: volt főszerkesztő, irodalomtörténész, költő, egyetemi tanár. Van-e ezek között kitüntetett terület működésének?

Számomra minden szerepvállalás egyformán fontos volt. A gimnázium befejezése után Tolnai Ottóék azonnal felvettek a Symposion szerkesztőinek sorába. Ez számomra hatalmas öröm és megtiszteltetés volt. Köztük nőttem fel, és az újvidéki magyar tanszéken. 1972 után az Új Symposion első nemzedéke politikai okokból nem szerkeszthette tovább a lapot, de sikerült elérniük, hogy átadhatták a folyóiratot nekünk, fiataloknak, és így 1974-ben én lettem a főszerkesztő. Lehet, ott maradhattam volna az újvidéki magyar tanszéken tanársegédnek, és ez alkatilag közelebb is állt volna hozzám. Viszont a főszerkesztői feladatot vállalnom kellett, a feladatvállalás súlya és a munkatársak bizalma is erre kötelezett. Nem voltunk könnyű helyzetben, hiszen olyan nevek, mint Tolnai Ottó, Domonkos István, Ladik Katalin, Bányai János stb. majd egy évig nem közölhettek a lapban, ezért ők a Híd-ban jelentek meg, és csak később publikálhattak újra az Új Symposionban is. Állandóan kerestük a nálunk fiatalabbakat is, hiszen mi is így kerültünk be a lapba. Sikerült elérnünk, hogy kialakult egy jelentős munkatársi közösség, és felnőtt egy újabb nemzedék, Sziveri Jánoséké, akiknek át tudtuk adni 1980-tól a lap irányítását.

Az Új Symposiont az Ön főszerkesztősége idején is a Tolnaiék-féle avantgárd szellemiség hatotta át?

Mi, akkori fiatalok soha nem voltunk úgy avantgárdok, ahogyan Tolnaiék, bár az ő költészetükön nőttünk fel, de a magunk kifejezési formáit kerestük. De ez soha nem eredményezett a két nemzedék között konfrontálódást. A mi nemzedékünk költészete egy alakváltozata a modern költészetnek.

Danyi Magdolna számos verselemzése között szerepel Kosztolányi Késő ősz a ludasi puszta című lírai pillanatképének értelmezése. A közös szülőföld tette rokonszenvedése ezt a költeményt?

Tizenkét évesen kaptam először Kosztolányi-verskötetet. Már voltam annyira érett, hogy érzékelnem tudtam: nagy költő verseit olvasom, ha nem is értettem meg teljesen. Dallamával, hatalmas nyelvi kultúrájával megragadott. Külön öröm volt számomra, hogy tudhattam: ő is szabadkai, Palicsot, Palics környékét ismerte és szerette. Tudatosan választottam ezt a verset a Híd Kosztolányi-émlékszámban Bori Imre felkérésére, mert a mi vidékünkéről szól, a Palicstól négy kilométerre lévő ludasi tóról, ludasi puszta. De azért is, mert szövegnyelvészként egy ilyen rövid verset tudhattam komplex módon elemezni.

Igen korán foglalkozott az agrammatikus költői nyelvvel, mint például Domonkos István Kormányeltörésben című költeményével. A nyelvi törvények által meg nem szervezett szöveg miért tekinthető mégis versnek?

Domonkos István 1971-ben írta ezt a verset. Hatalmas élmény volt számunkra. Többek között én is írtam róla. Ő a Rátka-versek költői képekben és metaforákban gazdag nyelvétől jutott el a lecsupaszított agrammatikus nyelvig. Azt mutatja meg, és azt állítja, hogy mind a személyiség, tehát az én, aki beszélhet a világról, és aki hatással lehet a világ alakulására, mind a költői nyelv, amely kifejezheti a világot, és megmenthet bennünket katartikus erejével, mindez vereségre ítéltetett, és nemcsak a Vajdaságban, hanem az egész Európában. A 60-as évek vereségéről van itt szó, s éppúgy beszélhetünk Prágáról, mint a nyugat-európai és a jugoszláviai egyetemista mozgalmakról. Az értelmiséginek, a személyiségnek a tehetetlenségét fogalmazza meg ez a vers.

Esszéi, tanulmányai között szép számmal szerepelnek a német konkrét költészetéről írt elemzések is. A két évig tartó bielefeldi tartózkodása alatt ismerte meg közelebbről ezt a modern irodalmi módszert?

Valóban ott jöttem rá arra, hogy a 60-as években osztrák és nyugat-német költők már tudatosan konkrét költészetet műveltek. A legnagyobb egyéniség közöttük Helmut Heissenbüttel, aki a konkrét költészet teoretikusa is. Ő nagyon elmélyülten, átgondoltan fogalmazta meg tanulmányaiban, hogy miért nem lehetséges már hagyományos módon írni. Helyette meg kell találni a nyelv belső lehetőségeit. Heissenbüttelnek van egy nagyon jó tudatregénye, az a címe, hogy D'Alemberts Ede. Ebben egyetlen Heissenbüttel-mondat sincs, mind idézet. De egy másik szövegkollázsát is említhetnénk, a Németország 1944 című versét. Ebben sincs az írónak saját mondata, hanem a Gestapo titkos levéltárából vett mondatokat: fasiszta vezérek szájából elhangzó, áldozatok, írók szövegeit montázsolja egybe. Ez a megrendítő mű rendkívül keményen mutatja meg a német fasizmust. Én lefordítottam, és a Híd-ban közöltem is, de a német tanárom felhívta a figyelmemet arra, hogy ezt a szöveg-kollázst nem lehet lefordítani. Itt nyelvek ütköznek, egyazon ember csak az értelmi tartalmat adhatja vissza, holott a fasiszta ugat, az áldozat beszél, és megint másként nyilatkozik meg az író. A költőnek tudatában kell lennie, hogy nem ártatlanul használja a nyelvet, mert a szavakban elraktározódott az emberi történelem. A szavak úgy fejeznek ki bennünket, hogy mindaz, ami történelmünk során velünk történt, benne van szavainkban.

Napjainkban egyre több szonett születik, sőt szonettkoszorúk is, például Finta Éva, Markó Béla költészetében. Csupán divat ez, vagy tünet, vagy a klasszicitás iránti vonzódás kifejeződése?

Azt hiszem, ez utóbbi. Úgy látom, hogy akik foglalkoznak ezzel a kérdéssel, a posztmodern lehetőségei és törekvései közé sorolják. Valószínűleg jogosan. A mai költő úgy keresi meg ezt az igen szigorú klasszikus formát, hogy közben megújítja, belülről rombolja, azaz nem tartja be a szonettformát, miközben mégis szonettet ír, mint például Bertók László, Tandori Dezső vagy Faludy György. Tehát nem hagyományos költőként bánik a leghagyományosabb és legzártabb versformával, hanem modern költőként, aki a maga mai létproblémáit, létszemléletét zárja be a szonettbe, és nyitja meg ezáltal a szonettet. Talán pszichológiai kényszer is ez: megőrizni a költészet lehetőségeibe vetett hitet.

Az érzékiség és értelem kapcsolatát kutatja Weöres Sándor költészetében a Psyché elemzése kapcsán. Ezek a „lepkeszárnyak” megférnek egymás mellett a költészetben?

Ezt az írást az Új Symposion általam szerkesztett egyik utolsó számába készítettem, ezzel az erotikus számmal akartam elbúcsúzni a laptól. Akkoriban tünet volt az erotikával foglalkozni. Abban az időben jelent meg Vuk Karadžićnak, a nagy szerb irodalomtudósnak és néprajzgyűjtőnek, a szerb nyelv megújítójának az a kötete, amelyben az erotikus népdalokat gyűjtötte össze. Ezt a kötetet százötven évig nem adták ki Szerbiában. Az erotika Nyugat-Európában is hangsúlyos témává vált, és ez oppozíciót jelentett keleten és nyugaton egyaránt, persze más-más okokból. Ez ugyan nem volt közvetlen politizálás, tehát lehetett róla nálunk is beszélni, holott mi arról az éroszról beszélünk, ami hiányzik a XX. századi társadalmakból, másként a kapitalistából, másként a szocialistából. Az én témám a Psyché volt, amely azokban az években jelent meg, és nekem hatalmas élményem volt. Az én olvasatomban Psyché, másként Weöres Sándor, aki mindent tudott, egy XIX. századi nő hangját meg tudta teremteni, és az érosznak, az életörömmnek a jogosultságát követelte a mindenkor patriarchális társadalomban. Az írásom címe valamely Psyché-verssor parafrázisa, de ugyanúgy parafrázisa a nyugat-német filozófus, Marcuse egyik tanulmányának is. Marcuset, aki a 68-as egyetemista mozgalmak szellemi atyja volt, Jugoszláviában a 70-es években már nem lehetett kiadni és beszélni sem róla. Én idézem Marcuse egyik írását, amelyben az ideális szocializmusról beszél, mint utópiáról. Arról, hogy az ideális szocializmusban a nőieség elvei fognak dominálni, így elveszítik partikularitásukat, és ebből eredő agresszivitásukat, az érzékiség, ész, érzelem jellemzi majd ezeket a társadalmakat, szemben a férfiasság elveivel: az erővel, illetve az erőszakkal, amivé váltak a reáltársadalmakban. Mi ugyan az ideális szocializmusban már nem hittünk, de amiről még ma is azt gondolom, hogy nem ártana, ha lenne.

Milyen kapcsolatban van egymással a szövegnyelvészet és az irodalomtudomány? Segíti-e „együttélésük” az irodalmi alkotások értelmezését?

A műközpontú értelmezés igénye századunk elején vált uralkodóvá. Az irodalomelmélet, melynek megalapozásához magyar nyelvterületen kétségkívül jelentősen hozzájárult Arany János is a maga műelemzéseivel és esztétikai, irodalomelméleti megállapításaival, s voltaképpen a polgári magyar irodalomtudományos gondolkodási megteremtőjévé lett, jelzi azt az igényt, mely majd az orosz formalisták s majd a strukturalisták – külön hangsúlyozva Roman Jakobson nyelvészeti beállítottságú poétikáját – kutatásaiban teljeseedik ki, akik a figyelmet egyértelműen a műalkotásra mint nyelvi konstrukcióra/kompozícióra irányítják. Nem szabad eközben megfeledkeznünk az antik szövegtani tudósokról sem, az antik retorikusokról és szövegfilológusokról. Az ő irodalmi nyelvelméleteiknek a meglátásait a szövegelmélet – és én itt elsősorban professorom, Petőfi S. János világhírű szövegtani tudós szemiotikai szövegtanára gondolok

– beépíti a maga szemléleti rendszerébe, elhelyezve – átgondolva/átfogalmazva – őket az elsősorban szövegnyelvészeti interpretáció elméleti rendszerébe. A nyelvi műalkotások – Lotman megállapítása szerint – olyan struktúrák, amelyeknek alapját a természetes nyelv képezi, a nyelvi elemekből létrejövő rendszer azonban kiegészítő, másodlagos – ideológiai, etikai, poétikai és más jellegű – struktúrák hordozója is lesz. Miközben tehát a szövegelméleti műértelmezésnek az adott nyelvi szöveg (irodalmi alkotás) nyelvi strukturáltságának leíró, értelmező és értékelő elemzését kell adnia, magával a jelentésalakulás összetett folyamatával kell foglalkoznia a szövegben mint nyelvi műalkotásban, s eközben a retorika, a stilisztika, a poétika, a pszicholingvisztika, a kognitív pszichológia, a kommunikációelmélet, a filozófia stb. eredményeit is fel kell tudnia használni, illetőleg be kell építenie a szemiotikai szövegten kutatási rendszerébe, elméletébe. A szövegelmélet tehát interdiszciplináris elmélet.

Művei jegyzékét olvasva kitűnik, hogy tudományos pályafutását végigkísérik szövegnyelvészeti kutatásai.

Engem kora ifjúságom óta a költészet, a költői nyelv, a vers kérdései foglalkoztattak. Ezt példázza számos fiatalkori strukturalista versértelmezésem is. A szövegelmélet, a szemiotikai szövegten tág elméleti keretet és támpontot biztosít számomra, hogy a költői nyelv, illetőleg egy adott vers teljes értékű elemzését elvégezhessem. E kutatáson belül külön foglalkoztat a költői eszköztár, a költői alakzatok stilisztikai-szövegnyelvészeti leírása s újrafogalmazása is – ezt teszem most készülő *Pilinszky János költői nyelve* című tanulmánykötetemben is.

A költőt nem szorítja háttérbe a nyelvész?

Ősszel vagy télen jelenik meg az újvidéki Forum Könyvkiadónál harmadik verseskötetem *Palicsi versek* címmel. Jóllehet viszonylag ritkán írok verset, a versírás folyamatos nálam, s a tudatos önkifejezés formája.

Budapest, 1995. június 15.

„Van a gondolatnak egy olyan tömör állapota, amelyben kristálytisztán ragyog”

BESZÉLGETÉS THOMKA BEÁTÁVAL

Thomka Beáta több művében értelmezi az esszét mint műfajt. Miért érzi szükségét ennek, hiszen rendszeresen műveli?

Mindig érdekelt ez a műfaj. Többek között a két háború közötti magyar esszéirodalom tette számomra vonzóvá. Németh László, Babits, Szerb Antal, Hamvas Béla, Kerényi Károly nemzedékét nem véletlenül nevezik az esszéírók nemzedékének. Ők az irodalmi, filozófiai vagy egyéb művelődéstörténeti kérdésekre is esszészerű kritikai megnyilatkozással reagáltak. De irodalomtörténetet is az esszé jegyében írtak. Ez a mi korunknak is meghatározó vonása. Még a filozófiai művek sem föltétlenül mindig rendszeralkotóak, elvontak és szisztematikusak, hanem sok esetben egészen különös, oldottabb, személyes jellegű megnyilatkozások.